

думку, із цієї ситуації можна вийти інакше: закріпити поряд із процедурою інформування осіб, які беруть участь у справі, про їх явку для проведення такого огляду альтернативну процедуру, пов'язану з обов'язковою відеофіксацією огляду речових доказів, які можуть швидко зіпсуватися. Це має бути здійснено тільки у тому разі, якщо своєчасна явка осіб, які беруть участь у справі, об'єктивно буде неможливою. Відеофіксація огляду продуктів та інших речових доказів повинна проводитися таким чином, щоб технічний запис міг чітко показати ті матеріальні видозміни (якщо вони мали місце), які сталися з об'єктом огляду.

Отже, для забезпечення інтересів осіб, які об'єктивно не зможуть з'явитися для огляду речових доказів, що можуть швидко зіпсуватися, суд повинен здійснити відеофіксацію такого огляду, а не проводити його виключно за бажанням, як це вказується в ч. 2 141 ЦПК України. Огляд речових доказів, які швидко псуються, може бути проведений за участі перекладача, свідка, спеціаліста та експерта. Під час огляду суд може застосовувати фотографування та відеозапис (ч. 2 ст. 141 ЦПК України). Якщо продукти або інші речові докази, які швидко псуються, потрібно досліджувати за місцем їх знаходження, то порядок проведення такого огляду визначається ст. 140 ЦПК.

Отже, огляд речового доказу – це такий спосіб дослідження речового доказу, за якого органами чуття сприймається матеріальна видозміна на об'єкті матеріального світу, спрямована на підтвердження наявності чи відсутності обставин цивільної справи. За місцем свого проведення огляди речових доказів можна поділити на: огляд, який проводиться у залі судового засідання, та огляд, що проводиться за місцем знаходження речових доказів, за характером застосовуваних знань огляди речових доказів можуть бути поділені на: огляд, де використовуються загальні знання, та огляд, де використовуються спеціальні знання. За характером доказової інформації виділяють огляд речових доказів із статичною та огляд з динамічною інформацією.

УДК 347.4

Проблема визначення поняття зміни умов договору в цивільному законодавстві України

Т. О. Родман,

здобувач Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, помічник судді апеляційного суду Рівненської області

Проаналізовано поняття зміни умов договору та надано характеристику її важливим елементам: оферті та акцепту в контексті ст. 651 ЦК України. Запропоновано встановити розумний строк для відповіді про прийняття / неприйняття пропозиції про зміну умов договору з метою збереження паритетності сторін, для захисту прав та інтересів кожного з учасників договірних правовідношення.

Ключові слова: договір, зміна умов договору, оферта, акцепт, розумний строк.

Родман Т.А. Проблема определения понятия изменения условий договора в гражданском законодательстве Украины

Проанализировано понятие изменения условий договора и охарактеризованы его важные элементы: оферта и акцепт в контексте ст. 651 ГК Украины. Предложено установить разумный срок для ответа о принятии/непринятии предложения об изменении условий договора с целью сохранения паритетности сторон, для защиты прав и интересов каждого из участников договорного правоотношения.

Ключевые слова: договор, изменение условий договора, оферта, акцепт, разумный срок.

Rodoman Tetiana. The Problem of the “Contract Terms Change” Definition in the Civil Legislation of Ukraine

The concept of contract terms changing and its essential elements such as an offer and acceptance in the context of the provisions of Art. 651 of the Civil Code of Ukraine are analyzed in the article. The reasonable time for response to an acceptance/rejection of an offer to change the terms of the contract in order to maintain parity of the parties, to protect rights and interests of each participant of the contractual relationship is offered in this scientific article.

Key words: contract, contract changing, offer, acceptance, reasonable time.

Ст. 651 Цивільного кодексу України встановлено однакові підстави для зміни та розірвання договору, проте поняття “зміни” та “розірвання” – різні, а тому ототожнювати їх не можна, адже вони мають діаметрально протилежні значення та наслідки. Можна вважати, що відсутність законодавчого визначення поняття “зміна договору” є теоретичною прогалиною цивільного законодавства.

Підстави для зміни та розірвання договору знаходяться в площині регулювання положеннями однакових статей, зокрема ст. 651-653 ЦК України, проте поняття та закономірності зміни договору в цілому не врегульовано та не визначено ЦК, а тому врахування особливостей зміни умов договору надзвичайно актуальне.

Окремі питання, пов’язані з поняттям договору та проблематикою зміни умов договору, досліджували М. Брагінський (“Договірне право”, 2001), О. Дзера (“Зобов’язальне право”, 1998, “Цивільне право України”, 1999, 2000), В. Луць (“Зобов’язальне право”, 1998, “Контракти у підприємницькій діяльності”, 1999, 2001, 2008), Н. Кузнєцова (“Зобов’язальне право”, 1998).

Також дослідженням питання модифікації договірних правовідносин займалися О. Іоффе (“Зобов’язальне право”, 1975), О. Красавчиков (“Юридические факты в советском гражданском праве”, 1958), В. Попондопуло (“Динамика обязательственного правоотношения и гражданско-правовая ответственность”, 1985).

У цивілістичній науці головна увага приділяється проблемам укладення та припинення договору, проте поняття, умови, наслідки та загальні закономірності зміни умов договору залишаються недослідженими або містять численні прогалини.

Ст. 629 ЦК України проголошує принцип обов’язковості договору (*pacta sunt servanda*), тобто цивільне законодавство закріплює принцип непорушності досягнутих сторонами правочину домовленостей, а відтак закріплених у договорі відповідних умов. Стабільність договірних зв’язків, їх здатність зберігати стійкість в умовах, де змінюються умови господарювання, визнається одним з головних чинників динамічного розвитку ринкових відносин. Стійкість договірних відносин визначає стабільність цивільного обороту в цілому.

Після укладення договору в процесі реалізації договірних зобов’язань у будь-якої із сторін може виникнути обумовлена певними причинами потреба у

внесенні змін до договору або ж сторони можуть спільно дійти висновку про необхідність модифікації раніше укладеного договору.

Договірне зобов'язання є досить мобільним та швидким, яке певною мірою видозмінюється, і в таку динаміку договірних зобов'язань включається також зміна договору, оскільки в період дії будь-якого із договорів виникають обставини, які в подальшому потребують уточнення.

Договір за своїми якісними характеристиками є гнучким та універсальним правовим інструментом, що дозволяє адекватно та логічно адаптувати його до змін обставин, які можуть суттєво вплинути на обсяг договірних зобов'язань, виходячи з інтересів та намірів кожної із сторін у вирішенні широкого спектра правових питань.

Глава 53 ЦК України другого розділу регламентує положення щодо зміни умов договору, а саме у ст. 651-654, що стосуються підстав, наслідків та форми зміни умов договору. Підстави для зміни або розірвання договору регулюються ст. 651, тобто законодавцем не проведено градації між вказаними поняттями, що неприпустимо, оскільки статтею охоплено різні за своєю суттю та природою терміни.

Поняття зміни зобов'язальних правовідносин традиційно складається з двох складових: зобов'язання може бути змінено за змістом (якісна ознака) і за суб'єктивним складом (кількісна ознака). Під зміною змісту зобов'язання зазвичай розуміється така модифікація, в результаті якої “виходить не нове зобов'язання, а тільки розширюється чи звужується, тобто інакше визначається зміст колишнього зобов'язання”¹.

З огляду на те, що кожне зобов'язання певним чином індивідуалізується серед інших, при зміні первісного встановленого зобов'язання, як конкретного виду зобов'язальних зв'язків, має місце припинення попереднього зобов'язання².

Під зміною умов договору слід розуміти чітко передбачену юридично-логічну послідовність дій та стадій, які засновані на певних діях сторін правовідношення, що виражається в різноманітних способах узгодження нових умов договору шляхом волевиявлення.

Зміна договору означає, що при збереженні його сили в цілому та чи інша умова або кілька з них, в тому числі ті, котрі пов'язані з виконанням договірних зобов'язань, формулюються по-новому порівняно з тим, як це було зафіксовано початково при укладенні первісного договору.

Зміна договору спрямована не на ліквідацію укладеного сторонами договору, а лише на зміну окремих його умов шляхом вчинення, як правило, обома сторонами відповідних юридичних дій, які фактично за своєю природою є правочинном, оскільки правочинном є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 202 ЦК України).

За своєю юридичною природою дія сторін із зміни договору є не лише угодою, а й договором, оскільки являє собою згоду сторін, спрямовану на зміну

¹ *Победоносцев К.П.* Курс гражданского права / Победоносцев К.П. : Ч. 3: Договоры и обязательства. – СПб., 1896. – С. 139-140.

² *Иоффе О.С.* Обязательственное право / Иоффе О.С. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 184-185.

цивільних прав та обов'язків. Тому такі дії підпорядковуються загальним правилами щодо порядку укладення договору, але з урахуванням того, що сторони будуть договір не укласти, а змінювати його умови. Виходячи з цього зміна договору – це зміна його умов із збереженням моделі договору, тобто ознаки початкового зобов'язання залишаються незмінними.

Поняття зміни (перетворення) змісту правовідносин означає не що інше, як припинення колишніх прав та обов'язків і виникнення нових. Отже, під зміною можна розуміти припинення колишніх правовідносин і виникнення нових.

Для характеристики поняття зміни договору не має значення ні кількісна сторона, позаяк змінені можуть бути одразу всі умови договору, ні якісна сторона договору, тобто які умови договору змінюються і в якому обсязі. Зміні можуть бути піддані будь-які умови договору – про предмет, про спосіб виконання, про місце або термін виконання тощо. Зміна договору не завжди зачіпає зміст основного зобов'язання, оскільки можуть бути змінені умови, що встановлюють додаткові зобов'язання, права і обов'язки на випадок його порушення тощо.

Згідно із ч. 1 ст. 653 ЦК України зміні підлягає предмет, місце, строки виконання, проте вказаний перелік не є вичерпний, що дає підстави для широкого тлумачення норми.

Цивільне законодавство не містить прямої вказівки щодо того, які істотні умови договору допустимі для зміни, а які договірні умови не підлягають зміні під впливом будь-яких обставин. Проте в низці випадків закон обмежує можливість сторін щодо зміни умов договору. Так, строк договору піднайму не може перевищувати строку договору найму житла (ч. 3 ст. 823 ЦК України); договір найму житла вважається укладеним на 5 років, якщо у договорі строк не встановлений (ч. 1 ст. 824) тощо.

Складність зміни правовідношення полягає у тому, що вона на відміну від припинення правовідношення, яке за будь-яких умов означає припинення всіх прав та обов'язків суб'єктів, може відбуватися в різних формах і завжди означає збереження правовідношення з певним обсягом прав та обов'язків у його сторін.

Результатом зміни умов договору є не повне припинення правового зв'язку між його сторонами, а лише зміна змісту правовідношення, а саме: видозміна зобов'язання сторін, доповнення зобов'язання новими правами та обов'язками, часткове припинення зобов'язання.

О. Красавчиков загальним правовим наслідком для всіх юридичних фактів називає рух правовідношення, який, у свою чергу, означає його виникнення, зміну чи припинення. При цьому вчений додає, що в русі правовідношення можна виокремити два основних вузли – виникнення та припинення, які супроводжуються ще одним, але не завжди наявним елементом – зміною правовідносин³. З цією думкою погоджується В. Попондопуло, вказуючи, що зміна правовідношення незалежно від того, є воно наслідком правопорушення чи ні, є проміжною, найбільш складною, хоч і не завжди обов'язковою стадією його існування⁴.

³ Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / Красавчиков О.А. – М., 1958. – С. 76.

⁴ Попондопуло В.Ф. Динамика обязательственного правоотношения и гражданско-правовая ответственность / Попондопуло В.Ф. – Владивосток, 1985. – С. 18.

На думку О. Красавчикова, правовідношення може змінюватися у двох напрямках – по лінії його змісту та по лінії суб'єктів. Більш розгорнуту характеристику можливим змінам правовідносин дає В. Попондопуло. Він вважає, що зміна правовідношення може полягати у зміні суб'єктів (правонаступництво) або у зміні об'єкта, або, врешті, у зміні його змісту (наприклад, зміна одного предмета виконання зобов'язання іншим або застосування санкцій за правопорушення тощо).

Слід також зазначити, що не будь-яка зміна правовідношення є зміною окремих прав та обов'язків у ньому, оскільки можливе припинення частини прав та обов'язків, яке призводить до того, що правовідношення в цілому продовжує існувати, але у зміненому вигляді. Так, якщо у складному правовідношенні у однієї із сторін є декілька прав (наприклад, право вимагати передачі товару та право на інформацію про товар), одне з яких припиняється, то відповідно правовідношення змінюється. Водночас у простих правовідношеннях, в яких одній стороні правовідношення належить одне право, якому кореспондує відповідний єдиний юридичний обов'язок іншої сторони, зміна його означає, в тому числі, й зміну права⁵.

Можливість зміни договору як вольова дія правомочної сторони має за мету з моменту, вказаного в договорі, змінити на майбутнє конкретно визначені умови договору.

Важливим елементом зміни договору є повідомлення сторони про бажання змінити правовідношення, тобто йдеться про оферту та акцепт.

У випадку зміни умов договору оферта буде виражати намір сторони, яка зробила таку пропозицію, вважати себе такою, яка уклала договір про зміну умов договору з адресатом, яким буде прийнято таку пропозицію. Надіслати таку оферту один одному можуть лише сторони договору. Вимоги до оферти:

- 1) направляється одній або декільком особам;
- 2) повинна містити всі необхідні умови для зміни договору;
- 3) повинна бути достатньо визначеною та чітко виражати намір особи укласти договір на нових умовах;
- 4) з моменту отримання є безвідкличною.

Акцептом буде вважатися відповідь особи, якій була адресована оферта, про прийняття такої оферти, тобто угоди на відповідну зміну договору. За загальним правилом оферта пов'язує особу, яка надіслала її, з моментом отримання адресатом, тобто сторона, яка надіслала пропозицію про зміну договору, не може відмовитися від своєї пропозиції вже з того моменту, коли інша сторона отримала таку пропозицію.

Договір буде вважатися зміненим у момент отримання особою, яка надіслала пропозицію про зміну договору (оферту), згоду на таку зміну (її акцепта).

При цьому потребує врегулювання такий момент, як повідомлення іншої сторони про зміну договору, вирішенням чого є закріплення певного строку, в який сторони можуть домовитися про зміну договору. Так, ч. 3 ст. 188 Господарського кодексу України встановлено, що сторона договору, яка одер-

⁵ *Ромащенко І.О.* Деякі аспекти зміни та припинення цивільних правовідносин / *І.О. Ромащенко // Господарство, підприємництво і право.* – 2011. – №3. – С. 33.

жала пропозицію про зміну чи розірвання договору, в двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду. Проте норми цивільного законодавства такого встановленого строку для відповіді не містять, що певною мірою можна вважати прогалиною в законодавстві.

Ч. 2 ст. 642 ЦК України встановлено: якщо особа, яка одержала пропозицію укласти договір, у межах строку для відповіді вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору, яка засвідчує її бажання укласти договір, то ця дія є прийняттям пропозиції, якщо інше не вказане в пропозиції укласти договір або не встановлено законом.

Якщо у пропозиції укласти договір вказаний строк для відповіді, то договір є укладеним, коли особа, яка зробила пропозицію, одержала відповідь про прийняття пропозиції протягом цього строку (ст. 643 ЦК України).

Якщо пропозицію укласти договір, в якій не вказаний строк для відповіді, зроблено у письмовій формі, то договір є укладеним, коли особа, яка зробила пропозицію, одержала відповідь протягом строку, встановленого актом цивільного законодавства, а якщо цей строк не встановлений, – протягом нормально необхідного для цього часу (ч. 2 ст. 644 Цивільного кодексу України).

Із наведених норм матеріального права можна зробити висновок про те, що строк для відповіді може бути встановлений, що є ідеальним варіантом для уникнення конфліктів між сторонами.

У тому випадку, якщо строк не встановлений, така ситуація може призвести до конфлікту інтересів, оскільки неможливо встановити оціночний “нормально необхідний час для відповіді”, передбачений ч. 2 ст. 644 ЦК України. Поняття “нормально необхідний час для відповіді” доцільно розглядати через категорію “розумний строк”, оскільки необхідно брати до уваги різні чинники: строк доставки кореспонденції; час, необхідний для вивчення оферти про зміну умов договору, враховуючи специфіку правовідношення; наслідки його зміни; певні ризики, які можуть настати після прийняття пропозиції про зміну умов договору тощо. Перелік є невичерпним, оскільки всі ознаки мають суб’єктивний характер, а властивість ситуативності не дозволяє охопити весь спектр обставин та ознак, які впливають для визначення “нормально необхідного строку”.

Положення ст. 651-653 ЦК України варто розподілити з метою недопущення однакового трактування підстав та наслідків зміни або ж розірвання договору, оскільки такі поняття знаходяться в різних площинах розуміння, а тому їх отождошення неприпустиме.

Поняття “зміна договору” не знаходить відображення в нормах ЦК України, що можна вважати прогалиною цивільного законодавства.

Доцільним є встановлення законодавцем в нормах ЦК України розумного строку для відповіді про прийняття чи неприйняття пропозиції про зміну умов договору. Розумність строку полягає в тому, що строк не може бути занадто коротким для роздумів сторони, яка отримала пропозицію про зміну умов договору (акцептант), оскільки сторона, яка пропонує (оферент), мала достатньо часу для вирішення питання про ініціювання зміни умов договору. Проте такий строк для роздумів не може бути й безкінечним, адже оферент сподівається на якнайшвидшу реакцію акцептанта, зміна умов договору є важливою для нього,

Цивільне право та цивільний процес

а тому строк для відповіді не повинен перевищувати межі розумності, який буде зручним для кожної із сторін правовідношення.

Такий строк необхідно встановити, щоб зберегти паритетність сторін, захистити права та інтереси кожного учасника правочину задля недопущення зловживання правами кожної із сторін.